

הרב מנשה פניאל (פיאטניקה)

נו"נ בשיבת "מרכז הרב"

לע"נ סבתי מירל בת חיים זצ"ל
בעלת חסד ויראת ה'
אשר מסרה את נפשה בתנאים קשים בחו"ל
למען חינוך תורני של צאצאיה
נלב"ע ב"ג סיון תשנ"ב. תנצבה.

"תשביתו" ובטול חמץ**ראשי פרקים:****1. "תשביתו"****א. שיטת רש"י והקשיים שבה**

1. גדר מצות "תשביתו" לרש"י
2. גדר מצות "תשביתו" לתוס', וקושיותיו על רש"י (א', ב')
3. תירוצי קושיות תוס' (א', ב') על רש"י ע"פ המהר"ם חלאווה
4. קושי בתירוצו השני של המהר"ם חלאווה, וחזרת קושיא ב' על פרש"י
5. קושית הקובץ - שיעורים על רש"י (קושיא ג')
6. מחלוקת רש"י - תוס' בדף י: ובדף יב:
7. קושיות תוס' בדף יב: ד"ה "אימתי" על רש"י (קושיות ד', ה', ו')
8. הסבר קושיא ו' ע"פ הקובץ - שיעורים
9. חידוד הקושיא, תירוץ הקרבן נתנאל ודחיתו

ב. הסבר שיטת רש"י

1. תירוץ קושיא ב'
2. הגדרת המצוה לר' חיים הלוי מבריסק
3. ראיה להגדרת ר' חיים הלוי
4. באור רש"י לאור דברי ר' חיים הלוי
5. הרחבת באור שיטת רש"י, הכרחיו ותירוץ קושיא ה'
6. דין "תשביתו" ודין שריפה
7. דחיית המנחת - חינוך בהסבר דין היוצא לדרך
8. טעם רוחני לשילוב שני דיני ביעור חמץ
9. תירוץ קושיא ו'
10. תירוץ קושיא ג'
11. תירוץ קושיא ד'

2. בטול חמץ

1. רש"י - מחשבה, תוס' - קנין
2. הסבר מחלוקת רש"י - תוס' בדף ו: ע"פ הנ"ל
3. הסבר מחלוקת רש"י - תוס' בדף ב. ע"פ הנ"ל
4. באור נוסף ביסוד מחלוקת רש"י - תוס' בדף ב'. ע"פ מחלוקתם בריש פ"ג
5. תוספת באור למחלוקת רש"י - תוס' בדף ב'. ע"פ הגמרא בריש פ"ב
6. הסבר מחלוקת רש"י - תוס' בדף ד. ע"פ מחלוקתם בדף ב.
7. "שלך אתה רואה" בעלות ממונית או שייכות ויחוס לממון
8. הסבר שיטת רש"י בדין "יחד בית לנכרי" (גמ' ו.) ע"פ הנ"ל

1. "תשביתו"**א. שיטת רש"י והקשיים שבה****1. גדר מצות "תשביתו" לרש"י**

כתוב בגמ' בפסחים ד: "כיון דבדיקת חמץ מדרבנן הוא דמדאורייתא בביטול בעלמא סגי ליה" וכו' ופירש רש"י: "דכתיב תשביתו ולא כתיב תבערו, והשבתה דלב היא השבתה". ע"פ רש"י זה חזינן, דביטול חמץ בערב פסח פירושו השבתת החמץ בלב, ואין צריך לבערו בידים. המקור לביטול הוא מצות "תשביתו".
כך נקט גם אונקלוס בתרגומו, שכן את המילה "תשביתו" תרגם: "תבטלון" שפירושו בטל את החמץ בלבך, השביתתו.

2. גדר מצות "תשביתו" לתוס', וקושיותיו על רש"י (א', ב')

התוס' בדף ד: (ד"ה "מדאורייתא...") נקטו דמצות "תשביתו" פירושה הבערה ולא השבתת החמץ בלב. והקשו התוס' על פרש"י ד"תשביתו" היא השבתה בלב, משתי גמרות:

א. הגמ' בדף ה. דנה בזמנה של מצות "תשביתו" ומוכיחה שהוא ביום י"ד, ולא ביום ט"ו. ר"ע מוכיח זאת, הואיל וט"ו בניסן הוי יו"ט ראשון של פסח ואסורה בו הבערה שלא לצורך אוכל נפש, ומצות "תשביתו" פירושה הבערה, א"כ חייבים לומר שמצות "תשביתו" היא בי"ד, שכן בט"ו קיים איסור הבערה. מוכח מגמרא זו שר"ע סובר ש"תשביתו" פירושו הבערה ולא השבתה בלב, שכן אם "תשביתו" זו השבתה בלב, ניתן לבאר שחיוב המצוה הוא בט"ו, דע"י השבתה בלב אינו עובר על איסור!

ב. הגמ' בדף ה. מוכיחה מהפסוק "אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם" שמצות השבתת חמץ היא מתחילת השעה השביעית, שכן "אך" - חילק". אם "תשביתו" פירושו ביטול בלב, יקשה כיצד ניתן להשבית את החמץ מתחילת השעה השביעית והרי הגמ' בדף ו: אומרת: "דילמא משכחת ליה לבתר איסורא ולא ברשותיה קיימא ולא מצי מבטיל", חזינן דא"א לבטל את החמץ לאחר זמן איסורו, והרי האיסור קיים מתחילת שעה שביעית ותו לא מצי לבטוליה!!

3. תירוץ קושיות תוס' (א', ב') על רש"י ע"פ המהר"ם חלאווה

המהר"ם חלאווה (דף ו: ד"ה "א"ר יהודה הבודק צריך שיבטל") מתרץ את קושיותיו של התוס' על רש"י:

א. רש"י מודה ד"תשביתו" היא הבערה כדעת ר"ע, אך מוסיף שכיון שלשון הפסוק אינה השחת, כלה או שרוף אלא "תשביתו", כלול בו השבתה בלב. א"כ "תשביתו" כולל השבתה והבערה, וכיון דההבערה אסורה ביו"ט מוכיח ר"ע שזמן "תשביתו" הוא ביום י"ד.

ב. לשיטת התוס' ש"תשביתו" פירושו הבערה, יש להקשות ג"כ כיצד ניתן לקיים מצוה זו מתחילת שעה שביעית, הרי בזמן השריפה קיים איסור? ע"כ, צריכים אנו לומר דכוונת מצות "תשביתו" אינה לפעול פעולת השבתה בחמץ בתחילת שעה שביעית אלא לדאוג לכך שהחמץ יהא מושבת אז, ע"י פעולת השבתה קודמת. א"כ אף לרש"י פעולת ההשבתה בלב נעשית קודם שעה שביעית, באופן כזה שבשעה השביעית החמץ יהא מושבת.

4. קושי בתירוץ השני של המהר"ם חלאווה, וחזרת קושיא ב' על פרש"י

הנה, מה שנקט המהר"ם חלאווה בתירוץ השני דבזמן ביעור החמץ בתחילת השעה השביעית, אפ' כשמתחיל אז לבער החמץ עובר על איסור השהיה, קשה! שכן התוס' ד"ה "רב אשי..." (דף כט:) כתבו במפורש "שהמשהה חמץ בפסח ודעתו לבערו אינו עובר באותה שהייה", וק"ו אם מבערו בפועל בשעה השביעית אינו עובר על ב"י וב"י. א"כ ניתן לבאר דדעת התוס' היא, שמצות "תשביתו" פירושה פעולת ביעור וזמנה מתחילת השעה השביעית, וקשה על רש"י, שכן בתחילת שעה שביעית א"א לקיים פעולת ביטול בלב?!

5. קושית הקובץ - שיעורים על רש"י (קושיא ג')

הקובץ - שיעורים (אות ח) מקשה על פרש"י, מהמשנה בפסחים כא. האומרת שלר' יהודה ביעור חמץ הוא דוקא שריפה, ואם מפורר את החמץ או זורה לרוח לא קיים מצות "תשביתו" (ביעור חמץ כלשון המשנה). אם נאמר דמ"ע ד"תשביתו" פירושה השבתה בלב בלבד, אז ק"ו שיועיל לפורר או להשליך לים "הא, אין לך ביטול גדול מזה!?" אך לתוס' ד"תשביתו" הוי הבערה, כלוי החמץ, שפיר יליף רבי יהודה דכילוי דוקא בשריפה, מנותר.

6. מחלוקת רש"י - תוס' בדף י: ובדף יב:

המשנה בדף י: מביאה מחלוקת בין ר' יהודה לחכמים: "רבי יהודה אומר: בודקין אור י"ד, ובי"ד שחרית, ובשעת הביעור. וחכ"א, לא בדק אור י"ד - יבדוק בי"ד, לא בדק בי"ד - יבדוק בתוך המועד, לא בדק בתוך המועד - יבדוק לאחר המועד."

רש"י פי', ד'תוך המועד' פירושו - שעה ששית ו'אחר המועד' פירושו - משש שעות ולמעלה. והתוס' חולקים ומפרשים ד'תוך המועד' פירושו - מתחילת שעה שביעית עד סוף הפסח ואחר המועד פירושו - אחר הפסח.

כמ"כ נחלקו רש"י ותוס' בביאור הגמ' בדף יב: האומרת, "אימתי וסובר ר' יהודה ש"תשביתו" הוא שריפה בלבד, שלא בשעת ביעורו, אבל בשעת בעורו השבתתו בכל דבר". רש"י פי': שלא בשעת ביעורו - שעה שישית, בשעת ביעורו - תחילת שעה

שביעית, דהוזהר ב"תשביתו" מדאורייתא ואילו התוס' פירשו איפכא: שלא בשעת ביעורו - תחילת שעה שביעית, בשעת ביעורו - שעה שישית, שאז מבערים העולם כתיקון חכמים.

7. קושיות תוס' על רש"י (קושיות ד', ה', ו')

התוס' בדף יב: (ד"ה "אימתי...") מקשה על רש"י שלוש קושיות [בהמשך לשאלות הנ"ל, יזכרו שאלות אלו כ: ד', ה', ו']:

ד. ר' יהודה נקט במתני' (בדף יא:) דאוכלין חמץ בכל השעה הרביעית, תולין כל חמש ושורפין בתחילת שש. וביאר רבא בגמ' (דף יב:) שטעמו של ר' יהודה שתולין כל חמש, הוא ע"מ שיהא לו שעה אחת ללקוט עצים. ופרש"י: "ר' יהודה לטעמיה דאמר באידך פרקין (דף כא.) אין ביעור חמץ אלא שריפה, הלכך אסרו רבנן באכילתו כדי שיהא לו פנאי ללקט עצים בינתיים..." ע"ז מקשה רבינא: הא ר' יהודה מודה דבשעת בעורו השבתתו בכל דבר, ולפרש"י באור הקושיא הוא, כיון דבשעת ביעורו - תחילת שעה שביעית השבתתו בכל דבר, טורח אסיפת עצים למה לו, יחכה לשעה שביעית וישביתנו בכל דבר?! מקשה התוס', כיצד ימתין לשעה שביעית, הרי ר' יהודה גזר שאסור לבדוק חמץ בשעת איסורו (תחילת שעה שביעית) דלמא אתי למיכל מיניה כמבואר בדף יג, וא"כ מהי קושית רבינא שימתין עד שעה שביעית ויבערנו בכל דבר, הא קיים אז חשש שמא יבוא לאוכלו!?

ה. רש"י פי' דשעת הביעור זו שעה שביעית, והרי לדעת ר' יהודה במתני' בדף יג: שעת הביעור היא שעה שישית?

ו. הגמ' בדף כז: מביאה שמקורו של ר' יהודה ש"תשביתו" הוא שריפה הוא מנותר שהוא בשריפה, וכמו שנותר שריפתו אחר זמן איסורו, כך חמץ בעי דוקא שריפה אחר זמן איסורו, ולרש"י בשעה שביעית השבתתו בכל דבר ולא דוקא בשריפה!?

8. הסבר קושיא ו', ע"פ הקובץ - שיעורים

הקובץ שיעורים (אות נ"א) מבאר את קושית התוס' כדלקמן: אם "תשביתו" פירושו שריפה, מנלן לחלק בין קודם זמן איסורו לאחר זמן איסורו; לעולם ישרוף. ואם "תשביתו" - השבתתו בכל דבר, אזי בין קודם זמן איסורו ובין לאחר זמן איסורו ישביתנו בכל דבר. ואם ילפי' מנותר ד"תשביתו" פירושו שריפה קודם זמן איסורו, נלמד מנותר דגם בתר זמן איסורו של חמץ "תשביתו" הוי שריפה, ומנלן לחלק בין קודם זמן איסור לאחריו?! ואך לשיטת התוס' ניחא, דמנותר למדים דוקא לאחר זמן איסורו דדמי לנותר שנשרף אחר זמן איסורו.

9. חידוד הקושיא, תירוץ הקרבן נתנאל ודחיתו

יש להרחיב את קושית הקובץ - שיעורים ולהקשות כיצד ניתן ללמוד מנותר דאיסורו מדאורייתא, לזמן שלפני השעה השביעית, דאז האיסור מדרבנן בלבד?! וכמבואר בגמ' בדף ה: ד"אך-חילק" וה"תשביתו" מהשעה השביעית, וכפרש"י בהדיא בדף יב: בד"ה "שלא בשעת ביעורו" ע"כ צ"ל, דהאיסור מדאורייתא, ונוצרת סתירה בין הגמ' בדף ה'. האומרת שקודם שעה שביעית איסור חמץ מדרבנן, לגמ' בדף כז: הלומדת לדעת רבי יהודה שביעור חמץ בשריפה מנותר קודם שעה שביעית, שמשמעותה שאיסור חמץ קודם שעה שביעית מדאורייתא!?

הקרבו נתנאל (רא"ש פ"ב סי' ג' אות ח') מיישב את קושיא ו' כך: באופן עקרוני למדים מנותר שחמץ בשריפה קודם שעה שביעית בזמן האיסור מדרבנן, אך מתחילת שעה שביעית השבתו בכל דבר, שכן כתוב בתורה "תשביתו" שפירושו השביתוהו בכל דבר.

ולכאורה אכתי קשיא, כיצד למדים מדין נותר מדאורייתא לקודם שעה שביעית, דאיסור חמץ אז הוא מדרבנן גרידא? ויש להוסיף דהגמ' בדף כז: מביאה את לימודו של ר' יהודה מק"ו ומג"ש, דמשמעות הדבר שזהו לימוד לדין שריפת חמץ מדאורייתא?

ב. הסבר שיטת רש"י

1. תירוץ קושיא ב'

חזינן דרש"י סובר ש"תשביתו" פירושו ביטול בלב (דף ד: ד"ה "בביטול בעלמא"), והרי א"א לבטל אחרי זמן איסורו? (גמ' דף ו:), לכן צריך לבאר דהביטול בלב נעשה קודם זמן איסורו, באופן שכשמגיע זמן האיסור החמץ כבר מבוטל ולא עובר על ב"י וב"י. ויש לשאול, איזו פעולה פועל האדם בזמן מצות "תשביתו" בתחילת שעה שביעית, והרי החמץ הושבת כבר קודם לכן! וצ"ל דבעצם העובדה שאין חמץ מתקיימת המצוה, דהיא מתקיימת בשב ואל תעשה וכן נקט המנחת-חינוך ומ"ע ט, השבתת חמץ) דלתוספות מצות "תשביתו" היא בקום עשה, ולרש"י המצוה בשב ואל תעשה. הנפק"מ היא במציאות בה אין לאדם חמץ בע"פ, לתוס' צריך לקנות חמץ ע"מ לקיים מ"ע ד"תשביתו", ולרש"י א"צ דמקיים את המצוה בעצם העובדה שהוא מושבת. כלומר, לרש"י מ"ע ד"תשביתו" היא פסיבית, בשב ואל תעשה, ומתקיימת בכך שאין חמץ בבית, ולתוס' המצוה אקטיבית, חיובית, בקום עשה, ומתקיימת ע"י פעולת השבתה בחמץ עצמו.

ע"פ הבאור דרש"י סובר שמ"ע ד"תשביתו" היא בשב ואל תעשה, מיושבת קושיא ב', שכן אחר זמן איסור חמץ א"א להשביתו, אך משביתו קודם לכן, ומקיים את המצוה בזמן האיסור בשב ואל תעשה.

2. הגדרת המצוה לר' חיים הלוי מבריסק

פסק הרמב"ם (פ"א מהל' חו"מ ה"ג) שהקונה חמץ בפסח לוקה משום ב"י וב"י. והקשו על דבריו מהגמ' בפסחים צה. האומרת שב"י וב"י הוא לאו הניתק לעשה ולא לוקים עליו, וא"כ כיצד לוקה?! וביאר הגר"ח זצ"ל, דיסוד מחלוקת ר' יהודה וחכמים בדף כא. ור' יהודה סובר דביעור חמץ דוקא בשריפה ורבנן סוברים אף מפורר וזורה לרוח) הוא, אם ביעור חמץ הוא דין בחפצא או בגברא. לר' יהודה הוא דין בחפצא, ולהכי ביעור דוקא בשריפה, שפועלת על החפץ, משא"כ לרבנן הוא דין בגברא שלא יהא לו חמץ, ולהכי ביעורו הוא בכל דרך (מפורר וזורה לרוח) ובלבד שלא יהא לגברא חמץ. ועפ"ז ישב את הרמב"ם, דדוקא לר"י דביעור חמץ הוא דין בחפצא, ב"י וב"י הוא לאו הניתק לעשה, די ש מ"ע בחפצא כנותר, משא"כ לרבנן דביעור חמץ הוא דין בגברא, שלא יהא לו חמץ, ב"י וב"י לאו הוא לאו הניתק לעשה, דאין מ"ע ד"תשביתו" בחפצא, שהיא מתקנת את הלאו, אלא מצוה על הגברא שלא יהא לו חמץ, והעשה הוא איסור

עשה (מעין לאו) ואיננו עשה שמתקן את הלאו. כיון שהר"מ (פ"ג מהל' חו"מ הי"א) פסק כרבנן, ס"ל דב"י וב"י לא הוי לאו הניתק לעשה, ולכן אם קנה חמץ בפסח לוקה, והגמ' בדף צה. הסוברת שב"י וב"י הוי לאו הניתק לעשה, היא אליבא דר"י.

ע"פ יסודו, ישב הגר"ח זצ"ל את קושית הגרעק"א זצ"ל על הטור. פסק הטור (סי' תמ"ה) דלדעת ר"י שמצות ביעור חמץ בשריפה, מותר להנות מאפר החמץ אחר שריפתו, דנעשתה בו מצותו. אך לדעת רבנן שמצות "תשביתו" מתקיימת בכל דבר, אפר החמץ אסור כדין נקברין. והקשה הגרעק"א זצ"ל, כיון דטעם ההיתר באפר השרוף הוא מטעם דנעשתה בו מצותו, א"כ אף לרבנן, אחר שמשבית את החמץ נעשתה בו מצותו, ואמאי פסק הטור דלרבנן אפר החמץ אסור?!

ובאר הגר"ח זצ"ל ע"פ יסודו, דדוקא לר"י דדין ביעור הוא בחפצא, שייך לומר דנעשתה מצותו בחפצא, משא"כ לרבנן דדין ביעור בגברא, ל"ש למימר דנעשתה מצותו, ולהכי לרבנן דהשבתו בכל דבר האפר אסור, דלא נעשתה מצותו בחפץ ומיושב פסק הטור.

3. ראייה להגדרת ר' חיים הלוי

ניתן להביא ראייה ליסוד הנ"ל, מדברי הר"מ (פ"ב מהל' חו"מ ה"ב) שפסק כרש"י, דהשבתת חמץ היא ע"י ביטולו בלב, וע"פ מה שנתבאר לעיל (עיין "תירוץ קושיא ב") חייב האדם לבטל חמצו קודם זמן האיסור, ע"מ שבזמן האיסור החמץ יהא מושבת, ובכך מתקיימת המצוה, כלומר: אין מצוה בחפץ, אלא בגברא שלא יהא לו חמץ, ולעומתו לתוס' שהשבתת החמץ היא הבערת החפצא, יש כאן לאו הניתק לעשה (תוד"ה "רב אשי" - דף כט:).

4. באור רש"י לאור דברי ר' חיים

לרש"י שההשבתה בלב כרמב"ם המצוה בגברא וזה כשיטת רבנן, לעומת זאת רש"י פסק כרבי יהודה (עיין תוד"ה "אין ביעור" - דף כז:) שההשבתה בשריפה והמצוה בחפצא.

אלא כבר ביארנו בגמ' דף יב: שרש"י סובר בדעת רבי יהודה שאחר זמן האיסור השבתתו בכל דבר כשיטת רבנן ש"תשביתו" היינו השבתה בלב, אך עדיין צ"ע מנין לר"י שקודם זמן האיסור מצותו בשריפה? וכן קשה ע"פ הנ"ל על יסוד הגר"ח זצ"ל, דהגמ' בדף צה. האומרת שב"י הוי לאו הניתק לעשה היא אליבא דר"י, הא גם אליבא דר"י השבתתו בכל דבר בזמן ביעורו, ולא הוי לאו הניתק לעשה? והקושיא הזאת נשאר בצ"ע.

5. תרחבת ביאור שיטת רש"י, הכרחיו ותירוץ קושיא ה'

רש"י נקט דמצות "תשביתו" פירושה השבתה בלב, והוא מחויב לומר כך מדכתיב "תשביתו" ולא כתיב "תבערו" (ורש"י ד: ד"ה "בביטול") וכהסבר הרב זצ"ל על השאגת-אריה (סוף טוב-רואי ע"מ פסחים) שמשמעות המילה "תשביתו" היא שהעצם קיים ותפקידו בטל, ובמקרה דנן החמץ קיים (אינו נשרף) אך הוא בטל מתורת חמץ והוי כעפר, כשביתת שבת, שהגוף קיים ושובת ממלאכה. א"כ "תשביתו" הוי איסור עשה, פסיבי, וממילא בזמן חיוב המצוה ודאי דהשבתתו בכל דבר, דאין ענין בשריפה או פעולה ספציפית בחפץ.

כמ"כ, פסק רש"י כר"י, שאין ביעור חמץ אלא שריפה, כיון דסתם לן תנא כוותיה בפרק בתרא דתמורה וע' תוד"ה "אין ביעור" - דף כז: ורא"ש פ"ב סי' ג', והגמ' בדף יב: מבארת דר"י סובר שביעור חמץ בשריפה דוקא שלא בשעת ביעורו, אך בשעת ביעורו השבתתו בכל דבר.

א"כ, כיון דרש"י סובר ד"תשביתו" - בלב וק"ו בכל דבר, מחויב הוא להסביר את הגמ' בדף יב: המבארת שלרבי יהודה בזמן ביעורו השבתתו בכל דבר, שכונתה לזמן מצות "תשביתו" - אחר שעה שישיית (אע"ג דבמשנה בדף י: שעת ביעורו - היא שעה שישיית, ומיושבת קושיא ה') וקודם זמן ביעורו פירושו שעה שישיית, ואז ביעור בשריפה. אך קשה, כיצד ניתן ללמוד מנותר לחמץ דמצותו בשריפה בשעה שישיית שאיסורו מדרבנן, בעוד משמעותו הפשוטה של הלימוד (בהו"א מק"ו ואח"כ מג"ש) היא מדאורייתא!?

6. דין "תשביתו" ודין שריפה

לכנ צ"ל דיש שני דינים מהתורה:

א. דין "תשביתו" - השבתה בלב - איסור עשה, משעה שביעית כדברי הגמ' בדף ה. ב. דין שריפה - השבתה בידיים הנלמד מנותר, הנוהג קודם שעה שביעית. ויש לברר, היכן מצינו דין שריפה קודם שעה שביעית מדאורייתא!?

מצינו בדף ו. ששלושים יום קודם הפסח חלה חובת ביעור חמץ, והמקור לכך הוא הברייתא ששלושים יום קודם החג שואלין בהלכות החג, שמקורה במשה שעמד בפסח ראשון והזהיר על פסח שני.

החינוך (מצוה ט, "השבתת חמץ") הביא דין זה כחלק מדיני "תשביתו". מדובר במציאות שיוצא לדרך ואולי לא יחזור עד החג, או חמץ שנפלה עליו מפולת, שתנן בדף לא: שהוא כמבוער, ובכל זאת קיימת חובה לבערו.

מוכח מרש"י שדין ל' יום הוא מדאורייתא, שכן בסוגית הגמ' בדף כז: גבי מחלוקת רבי יהודה וחכמים אם ביעור חמץ הוא דוקא בשריפה או בכל דרך אפשרית, סובר ר' יהודה שביעור חמץ דוקא בשריפה, ומקורו הוא מנותר. והקשו שם רבנן על ר"י, אם אתה דן להחמיר (שביעור חמץ בשריפה דוקא) סופך להקל, שכן אם לא מצא עצים ישב בטל ולא יקיים את המצוה. ובשלמא לתוס' אליבא דר"י שמצות שריפה היא אחר זמן האיסור, מובנת קושית רבנן שאם לא מצא עצים ישב בטל ולא יקיים את המצוה, אך לרש"י שמצות שריפה היא קודם זמן האיסור אך בזמן האיסור השבתתו בכל דבר, אמאי ישב בטל, כשיגיע זמן האיסור ישביתנו בכל דבר!?

רש"י שת לבו לקושיא זו, והעמיד את מחלוקת התנאים בדין יוצא לדרך תוך ל' יום, שהואיל ויוצא לדרך לא יהא בזמן האיסור בביתו, ולא יוכל לבער את החמץ בכל דבר, ואז ישב בטל ולא יקיים את המצוה.

מוכח מרש"י שדין ל' יום מדאורייתא, שכן חיוב השריפה נלמד מנותר בהו"א מק"ו ולאחמ"כ בג"ש, דהוי לימוד מדאורייתא וכפי הנראה זו כוונת הקו"ש (אות כ"ב) בשאלתו. וזהו דין שריפה הנלמד מנותר, הנוהג קודם שעה שביעית.

7. דחיית המנחת-חינוך בחסבר דין היוצא לדרך

ע"פ מה שנתבאר לעיל יוצא שחיוב שריפה ל' יום קודם לחג נלמד מנותר, ועצם דין ל' יום נלמד ממשה שעמד בפסח ראשון והזהיר על פסח שני, ומלבד דין זה קיים דין נוסף

- מ"ע ד"תשביתו" מהשעה השביעית ומעלה. וזה דלא כמנ"ח, שנקט שדין ל' יום מדאורייתא הוא חלק ממצות "תשביתו", שכן ביאר דע"י ההשבתה ל' יום קודם מקיים מצות "תשביתו" בשב ואל תעשה. וע"פ הנ"ל דבריו קשים, ראשית מהגמ' בדף כז: שרואים דהוי דין שריפה. ושנית מדין הגמ' בדף ו. ובדף לא: שאע"פ שחמץ שנפלה עליו מפולת הוא כמבוער, אם המפולת נפלה עליו תוך ל' יום חייב לבערו. ואם נבאר כדברי המנ"ח דדין ל' יום הוא מדיני "תשביתו", אמאי צריך לבערו - הא החמץ מבוער ועומד? אך אם נאמר דהוי דין מיוחד הנלמד מנותר, מבואר הדבר כדפרש"י "דלכתחילה לא זהו ביעורו" כיון דקי"ל כר"י, ולכתחילה צריך לשורפו.

8. טעם רוחני לשילוב שני דיני ביעור חמץ

ניתן להטעים את שני סוגי ביעור החמץ, ע"פ הידוע שביעור חמץ הוא כנגד ביעור יצה"ר (בספר בית אהרן תיאר את חיפוש יצה"ר כנגד חיפוש החמץ). קודם שורפים אותו בפועל (השלב שנלמד מנותר) היות ואחר המעשים נמשכים הלבבות, ובשלב השני מבטלים אותו בלב (השלב שנלמד מ"תשביתו") ונכנסים לחג כשכבר ביערו אותו בפועל ובלב, ומתקיים ה"תשביתו" בפסיביות בעצם מציאותינו הנקייה מחמץ.

9. תירוץ קושיא ו'

הקשה תוס' על רש"י הסובר שבשעה שביעית השבתתו בכל דבר ובשעה שישית בשריפה, מהא דר"י יליף דין שריפה מנותר, והתם בתר זמן איסורו מצותו בשריפה. אך עתה הדברים מיושבים, דכיון דדין "תשביתו" נוהג משעה שביעית ומשמעותו השבתה בכל דבר, על כרחך הלימוד מנותר הוא לקודם שעה שביעית, ושפיר ילפינן דין דאורייתא שכן קיים דין דאורייתא של ל' יום קודם לרגל, שכולל את יום י"ד בשעה השישית. (אחר כותבי זאת, ראיתי במאירי בדף יב: ובחידושי ר' שמואל רוזובסקי זצ"ל על "תשביתו" כעין זה, אך לא ביארו כיצד ילפי' מנותר דהוי מדאורייתא, לקודם שעה שישית).

10. תירוץ קושיא ג'

ומיושב משה"ק הקו"ש על רש"י הסובר ש"תשביתו" פירושו השבתה בלב, אמאי לר"י הוי בשריפה ולא בשאר דרכים "הא, אין לך ביטול גדול מזה?". כיון דדין שריפה לא נלמד מ"תשביתו" אלא מנותר, והוי דין נפרד לשרוף את החמץ דוקא ולא להשבתו באופן אחר.

ועפ"ז יש לפקפק במש"כ השאגת אריה (סי' ע"ז) דישראל שקיבל פקדון מנכרי באחריות דעובר בב"י (גמ' בדף ה:) ולא מועיל ביטול, והוכיח דבריו מדברי ר' יהודה דאין ביעור אלא שריפה, וע"ז הקשו רבנן דהוי קולא דאם אין לו עצים ישב בטל, והקשה השאג"א מהי קושית רבנן על ר"י, הא אם לא ימצא עצים יבטלנו בלבנו ותתקיים המצוה ע"י ביטול, והוכיח מכאן דישראל שקיבל פקדון מנכרי באחריות לא יכול לבטל את החמץ בלבנו, ולמקרה זה חששו רבנן שישב בטל. וע"פ הנ"ל, דין שריפה הוי דין נפרד בשעה שישית, והוי דוקא בשריפה ולא יועיל ביטול, אך דין "תשביתו" הוי בתר שעה שישית ואפשר שיועיל ביטול מדין זה, בפקדון של נכרי המופקד אצל ישראל באחריות.

11. תירוץ קושיא ד'

ומשה"ק התוס' על קושיתו של רבינא לפי רש"י, שיוצא ממנה שימתין עד שעה שביעית ויבערנו בכל דבר, הא קיים חשש שיבוא לאוכלו? יש לומר שהחשש שמא יבוא לאוכלו (ובדף י:) מדבר במציאות שאין חמץ מונח לפניו, ומוטלת עליו חובת בדיקה שגורמת לו לחשוב על החמץ באופן תמידי, ובמציאות זו קיים חשש שמא יראה גלוסקא יפה ויבוא לאוכלה, משא"כ בנדון דידן שהחמץ מונח לפניו וחושב לבערו, ודאי מיד עם כניסת השעה השביעית יבערנו, ולא חיישינן שיבוא לאוכלו.

2. ביטול חמץ

רש"י - מחשבת, תוספות - קנין

נקט רש"י בדף ד: (ד"ה "בבטול בעלמא") דבטול חמץ זו מ"ע ד"תשביתו", שהיא השבתת החמץ בלב. ובדף ד. (ד"ה "חובת הדר") הגדיר רש"י את אופן ההשבתה: מסיח דעתו מהחמץ ומשוי ליה כעפרא דארעא. כלומר, לרש"י עיקר הביטול הוא פעולה מחשבתית של הסחת הדעת מהחמץ. התוס' לעומ"ז (ד"ה "מדאורייתא" - דף ד:) נקטו דביטול חמץ הוא הפקר המוציא את החמץ מרשותו ותו לא עובר על ב"י וב"י, ד"לא יראה לך" כתיב אבל אתה רואה של אחרים. כלומר, לתוס' ביטול חמץ הוא פעולה קנינית.

הנפק"מ בין רש"י לתוס' מבחינת איסור ב"י וב"י דחמץ היא, שלתוס' לא עוברים על איסורים אלו כשהחמץ לא בבעלותו ולרש"י לא עוברים על איסורים אלו אף אם החמץ בבעלותו, אם מחשיבו כעפר.

2. הסבר מחלוקת רש"י - תוס' דף ו: ע"פ חנ"ל

איתא בגמ' בדף ו: הבודק צריך שיבטל, וביארה הגמ' דלא די בבדיקה, דקיים חשש "שמא ימצא גלוסקא יפה ודעתיה עילויה", ולהכי מבטל את החמץ מראש. בחשש דדעתיה עילויה, נחלקו רש"י ותוס'. רש"י ביאר דקיים חשש שמא יחוס על הגלוסקא וישהה אותה לרגע ויעבור על ב"י וב"י. והקשה תוס' אפרש"י, מהי קושית הגמ' בהמשך "וכי משכחת ליה ליבטליה", הא חס עליה לשורפה? לכן ביאר, ד"דעתיה עילויה" פירושו שאין הגלוסקא בטלה מאליה כפירורים שבטלים מעצמם. פשט הלשון "דעתיה עילויה" משמע כרש"י, אך רש"י נדחק בתרי אנפין: ראשית קושית התוס', שנית יוצא לדבריו שע"מ להתחייב בב"י וב"י בעינן תרתני: שיהא לו חמץ חשוב מצד עצמו ושיחוס עליו וירצה אותו במחשבתו.

ונראה לבאר דרש"י לשיטתו דנקט דביטול חמץ הוא במחשבה, א"כ ע"מ להתחייב באיסורי חמץ בעינן נמי מחשבה חיובית על החמץ. אך התוס' דנקט דביטול חמץ הוא הפקר, די בכך שהחמץ יהא בבעלותו ע"מ שיעבור על איסורי חמץ, ולכן פי' ד"דעתיה עילויה" פירושו דחשוב לו החמץ, ואינו כפירורים שבטלים מעצמם.

3. הסבר מחלוקת רש"י - תוספות דף ב. ע"פ חנ"ל

המשנה בריש המסכת ביארה שאור לי"ד בודקין את החמץ, ונחלקו רש"י ותוס' בסיבת הבדיקה. רש"י נקט כדי שלא יעבור על ב"י וב"י, תוס' הקשו ע"ד מהא דקי"ל הבודק צריך שיבטל (דף ו: ו) ומדאורייתא בביטול בעלמא סגי (דף ד:), חזינן דע"י הבטול אינו

עובר בב"י וב"י וא"כ אמאי צריך לבדוק? לכן ביארו התוס' דסיבת הבדיקה היא שלא יבוא לאוכלו, ואיסור "בל יאכל" ולא "בל ימצא" ונדחקו לבאר את השוני בין חמץ לשאר אסורי הנאה דלא צריכים בדיקה.

ניתן לבאר, דלרש"י שנקט שביטול חמץ הוא השבתתו המחשבתית של החמץ והפיכתו לעפר אע"פ שבעלותו על החמץ עדיין קיימת, קיים חשש שמא יחזור בו ממחשבתו ויתן דעתו על חמצו ויעבור מיד על ב"י וב"י, ולהכי תיקנו בדיקה שלא יעבור על ב"י וב"י. אך לתוס' דנקט שביטול חמץ הוא הפקר, אף אם יתן דעתו על חמצו לאחר הפקרו לא יעבור על ב"י וב"י עד שיפעל פעולה קניינית לזכות בו, ולהכי לא חיישינן שכן מטרת הבדיקה היא שלא יבוא לאוכלו. וראיתי שכע"ז כתב בקהילות יעקב.

4. באור נוסף ביסוד מחלוקת רש"י - תוספות בדף ב. ע"פ מחלוקתם בריש פ"ג המשנה בדף מג. מביאה מספר דוגמאות של תערובת חמץ וחמץ נוקשה כגון: כותח הבבלי וקולן של סופרים, שנלמדו מריבוי בפסוק. נחלקו רש"י ותוס' מהו איסורם. לרש"י איסורם הוא ב"י וב"י, ולתוס' איסורם הוא איסור אכילה בלבד. א"כ ניתן לומר שכשמבטל חמץ גמור בלבו מבטלו בלב שלם, אך כשמבטל תערובת חמץ שאיננה נראית כחמץ בלבו, קיים חשש שלא יבטלנה בלב שלם או יחזור בו מביטולו, ואז לדעת רש"י יעבור על ב"י וב"י, ולהכי ביאר רש"י דמטרת הבדיקה שלא יעבור על ב"י וב"י, מיהו לתוס' דאין עוברין על ב"י וב"י בחמץ נוקשה ובתערובת חמץ, מטרת הבדיקה איננה ע"מ שלא יעבור על ב"י וב"י, אלא ע"מ שלא יבוא לאוכלו.

5. תוספת באור למחלוקת רש"י - תוספות בדף ב. ע"פ הגמרא בריש פ"ב המשנה בריש פ"ב אומרת: "כל זמן שמותר לאכול, מאכיל לבהמה לחיה ולעופות..." והגמ' מבארת דצריך לשנות חיה ובהמה, "דאי תנא חיה משום דאי משיירא מיהת מצנעא, אבל בהמה זימנין דמשיירא ולא מסיק אדעתיה וקאי עליה בב"י וב"י". ונחלקו רש"י ותוס' בביאור הדבר: רש"י ביאר (ע"פ גי' ס"א) דכאשר חיה מצניעה את החמץ לא עובר ב"בל יראה" למרות שעובר ב"בל ימצא", ותוס' פליגי וס"ל דכאשר חיה מצניעה את החמץ לא עובר בין ב"בל יראה" ובין ב"בל ימצא". מעתה י"ל, דחמץ ידוע מבטלו בלב שלם, אך חמץ שאינו ידוע או מוצנע לא מבטלו בלב שלם כיון דהוא מוצנע ולא חזי ליה וקשה להסירו מלבו. א"כ לרש"י שעובר על "בל ימצא" בחמץ מוצנע, י"ל דמטרת הבדיקה שלא יעבור על "בל ימצא" מטעמא דלא יבטל בלב שלם את החמץ המוצנע, וכן שלא יעבור על "בל יראה" מהטעמים הנ"ל. אך לתוס' דאין ב"י וב"י בחמץ מוצנע אף אם לא מבטלו, שפיר מטרת הבדיקה מחמת חשש אכילה.

6. הסבר מחלוקת רש"י - תוספות בדף ד. ע"פ מחלוקתם בדף ב. הגמרא בדף ד. שואלת: המשכיר בית לחברו בי"ד על מי לבדוק? על המשכיר שהחמץ שלו או על השוכר שהחמץ ברשותו. רש"י בהסברו לסוגיא אומר שכל הבדיקה דרבנן שהרי מדאורייתא בביטול בעלמא סגי, והיות ורבנן הצריכו בדיקה השאלה היא על מי הטילו את הטורח.

בפשטות לא מובן למה רש"י מתאמץ להסביר ששאלת הגמרא מובנת רק מפני שמדובר בדין דרבנן ואילו היתה הבדיקה דאורייתא לא היתה מסתפקת הגמרא, ואין לומר שרש"י אומר זאת מפני שכך האמת שהבדיקה מדרבנן, שהרי הוא בעצמו פירש בתחילת המשנה שהבדיקה משום ב"י וב"י, וכמו שהסברנו בסעיפים הקודמים יש לה שייכות לדאורייתא, ובפרט לשיטת הר"ן בדעת רש"י (בתחילת דפי הרי"ף) שאומר בפירוש שהבדיקה דאורייתא כשלא נעשה הביטול?

ויש לומר שרש"י לשיטתו בדף ב. שהבדיקה משום ב"י וב"י, ואם היתה דאורייתא ודאי שהמשכיר צריך לבדוק כי החמץ שלו והוא היחיד שעובר בב"י וב"י ואז אין להסתפק כלל, לכן רש"י אומר כיון שהמשכיר מבטל את החמץ והבדיקה מדרבנן, הגמרא מסתפקת היות והבדיקה היא דין החל בבית, אולי הטרחא הזאת לבדוק הטילו אותה על השוכר שגר בפועל בבית.

ולכן גם אין הוא מסביר כמו תוספות (ד"ה על המשכיר) שמדובר שכבר חל י"ד והחיוב על המשכיר ואז משכיר את הבית, כי במקרה זה ודאי החובה על המשכיר שהרי הוא צריך לדאוג ל"בל יראה" כשהחיוב כבר חל עליו, אלא מדובר שעוד לא חל החיוב לפני י"ד ואז אולי תיקנו לשוכר לבדוק כשחל י"ד.

לעומתו, התוספות לשיטתם בדף ב. שהבדיקה היא משום שלא יבוא לאכלו, והסברא היא שהשוכר שגר בפועל בבית הוא יבדוק כי הוא זה שעתיד להכשל בחמץ ולאכלו. ולכן אם היה מדובר כרש"י שכשחל החיוב הבדיקה בי"ד כבר שכר את הדירה ודאי השוכר צריך לבדוק ואין שאלה כלל על מי לבדוק, וכל השאלה היא במקרה שכבר חל חיוב י"ד על המשכיר לפני שהשכיר והיות וחל אולי לא פקע גם אחרי שמשכיר הבית לשוכר. (ועיין פנ"י ורש"ש על הסוגיא).

7. "שלך אי אתה רואה" בעלות ממונית או שייכות ויחוס לממון

ראינו שתוספות דף ד: ד"ה "מדאורייתא" פירשו שהביטול הוא הפקר כדכתיב "לא יראה לך" אבל אתה רואה של אחרים, והגדרים ברורים שכדי לעבור בב"י וב"י הכל תלוי אם זה ממונד או לא.

לעומתם רש"י שפירש שהביטול בלב שמסיח דעתו מהחמץ ולא מטעם הפקר צריך עיון, שהרי משמע שהכל תלוי באם הוא שלך או לא. אלא צ"ל דלרש"י החשוב הוא השייכות לחמץ, ולא דוקא ממונית אלא אם הוא מתייחס אליך, וברגע שמסיח דעתו ממנו הוא לא שייך לו ואין הדברים תלויים בהגדרת הבעלות הממונית, וכמו שרואים בכמה מקומות:

בדף ה: הגמרא דורשת ש"לא יראה לך שאור" מלמד שמותר להשהות חמץ של גויים, והיתה הו"א שמותר גם להטמין חמץ ואע"פ שזה שלו בכל זאת לא יעבור כי הוא מוטמן ואינו "נראה לך", קמ"ל "לא ימצא" שגם להטמין אסור.

רואים שגם אם זה ממונית שלו יש מקום להתיר, כי מזה שהגמרא חושבת להתיר חמץ טמון משמע שהבינה ש"לא יראה לך" לא תלוי דוקא בבעלות.

וכן בהמשך העמוד מבדילה בין שני סוגי חמץ אע"פ שממונית שניהם לא שלו שהחמץ של הנכרי אינו של היהודי, אבל אם זה נכרי ששרוי בחצר או כבשתו יותר קל לאסור ואם לא שרוי או לא כבשתו יותר קל להתיר, משמע שתלוי בשייכות לחמץ.

לפי זה אפשר לתרץ את קושית תוספות ד"ה "משום" (ה:), דר"ת שאל למה כאן צריך שני מיעוטים למעט נכרי שכבשתו ושלא כבשתו ולעומת זאת בחולין קלה: מהפסוקים

המובאים לגבי ראשית הגז "ביתך", "דגנך", "שדך", הגמרא ממעטת את כל הנכרים? וע"פ הנ"ל נוכל לתרץ, שלגבי חמץ איסור לא "יראה לך" תלוי בשייכות לממון ולא בבעלות ולכן יש הבדל בין סוגים של גוים אבל בחולין במתנות כהונה הכל תלוי בבעלות הממונית.

וכן בהמשך הגמרא נאמר, שבעלמא רבנן סוברים ש"דבר הגורם לממון לאו כממון דמי", (ובב"ק עא: לגבי דין קדשים שחייב באחריותן לרבי שמעון שחולק על רבנן כגון שהבעל אמר הרי עלי עולה שחייב באחריותה [כלומר שאם נגנבה צריך לשלם לקדשים] ואע"פ שעל קדשים לא חייבים כפל, כאן חייב כי הקדש "גורם לממון" לבעל שצריך לשלם אחרת במקומה - לדעת ר' שמעון) לכן לגבי חמץ אם יש חמץ של גוי מופקד אצל ישראל באחריות שאם נגנב או נאבד צריך להחזיר לו והחמץ רק גורם לממון, כי הממון עצמו של הגוי רק יש אפשרות שיגנב ואז הישראל יצטרך לשלם, אז היה צריך להיות פטור מ"בל יראה" כי מבחינת הבעלות הדין הוא "לאו כממון דמי", קמ"ל הגמרא שיש פסוק מיוחד לגבי חמץ - "לא ימצא" שלומדים ממנו שהגדר הוא שייכות ממונית. וכן בצד השני של הגמרא, שגם למ"ד "כממון דמי" יש חידוש בחמץ, שבעלמא זה נחשב כממון רק לאחר הגניבה או אבידה שאז צריך להשלים אחר במקום וכאן כממון דמי אפילו לפני כן כשיכול להיות שהחמץ יחזור בעין לגוי, וזה גם בגלל ריבוי מיוחד לחמץ מהפסוק "לא ימצא".

8. הסבר שיטת רש"י בדין "יחד בית לנכרי" (גמ.ו.) ע"פ הנ"ל

הגמרא דף ו. מביאה דין - נכרי שהפקיד אצל ישראל חמץ חייב לבערו, אבל אם הישראל יחד לו בית אין זקוק לבער, שנאמר "לא ימצא".
על מה מוסב טעם "לא ימצא"?

רב פפא - ארישא שאם הפקיד אצלו חייב לבער וזה לומדים בה: מ"לא ימצא" שחייב לבער פקדון באחריות.

רב אשי - אסיפא שאם יחד לו בית אין זקוק לבער שנאמר "לא ימצא בבתיכם" והרי זה לא של הישראל כי הנכרי נכנס ויוצא חפשי בביתו.

שואלת הגמ' שמכאן משמע שהשכירות של הגוי קונה והרי למדנו לגבי ע"ז שלא קונה? עונה הגמ' שבחמץ יש טעם אחר שהתורה כתבה "לא ימצא" כלומר מה שמצוי בידך, יצא זה שיחד בית שהוא לא מצוי ביד הישראל.

רש"י פירש בברייתא לגבי "יחד לו בית" שמדובר בחמץ בלי אחריות, ותוספות ד"ה "יחד" מקשים שא"כ פשיטא שהרי בלי אחריות אין חיוב ביעור חמץ גם בלי שיחד, אלא מדובר עם אחריות.

הר"ן תירץ שהחידוש לרש"י הוא שברישא מי שמקבל סתם חמץ זה באחריות, ובסיפא מי שמיוחד חמץ הוא חמץ של אחריות.

בתשובה של רב אשי רש"י מסביר "לעולם אסיפא: ולא ימצא משמע המצוי בידך לכל חפצך היינו דקבל עליה אחריות דהוי כדידיה".

אם לפי רש"י מדובר כאן ב"יחד" שלא באחריות ומסביר איך לומדים זאת מ"לא ימצא" שמשמע דדוקא באחריות עובר, למה צריך כל ההסבר המורכב הזה, הרי כבר למדנו בדף ה: משני פסוקים ש"לא יראה לך" מתיר חמץ שלא באחריות "ולא ימצא" אוסר חמץ באחריות מכח הסתירה בין הפסוקים בלי להכנס להסבר הלשון? וכן קשה שמלשון רש"י "מצוי בידך לכל חפצך" משמע כמו המסקנא של הגמרא "לא

ימצא מי שמצוי בידו" והרי מדובר כאן בהוה אמינא שהגמרא שואלת על זה? אלא רש"י בא לומר שלרב אשי כן מדובר בחמץ באחריות שזה פשוט שעוברים עליו מ"לא ימצא", אלא צריך להסביר למה כשיחד לו בית לא עוברים ואיך את זה לומדים מ"לא ימצא", על זה אומר שהכלל הוא שיהיה "מצוי בידך לכל חפציד" וכמו שפקדון באחריות "הוי כדידיה" ולכן עובר עליו, כך אם יחד לו בית שלא הוי כדידיה כי הוא לא מצוי לו לכל חפציו אז לא עובר עליו.

וזה בעצם מה שהגמרא מתכוונת בהסברה במסקנא כי גם עכשיו רב אשי התכון לזה ולכן רש"י פירש אותו אליבא דאמת, רק הגמרא לא הבינה אותו ושאלה עליו כי חשבה שעיקר הדיוק שלו מ"לא ימצא בבתיכם", כלומר שהכל תלוי במלה "בתיכם" בבעלות הממונית אם ממונית נחשב ביתך או לא וכך גורסת הגמרא בשלב הזה ולכן שואלת שאם זה מדין קניני שכירות, הרי שכירות לא קניא.

עונה הגמרא שהדין נלמד מהמלה "ימצא" ולא "מבתיכם" והענין שיהיה מצוי לו לאו דוקא מבחינה ממונית אלא מבחינת השייכות לממון, שאם יחד לו בית ואין לו שייכות אליו גם אם ממונית הוא שלו אינו עובר, וזה דומה לביטול במחשבה של רש"י שאין לו רצון ושייכות לחמץ אע"פ שלא הפקיר אותו, ולכן הגמרא לא עונה בלשון "אלא" שפירושו שחזרת בה אלא בלשון "שאני" שפירושו שרב אשי מתחילה התכוון לכך והגמרא לא הבינה אותו.